

MAQBARAT AL-RABAD: UN CEMENTERI AL RAVAL DE DANIYA.

Josep S. Castelló i Marí.

L'àrea d'enterraments es va localitzar amb el desenvolupament urbanístic de la prolongació del Passeig del Saladar fins el carrer castell d'Olimbroi, al nucli urbà de Dénia. L'obertura d'aquest vial també afectava els solars annexos i l'ampliació del carrer metge Manuel Muñoz fins el futur passeig.

L'àrea urbanística afectada s'emplaça a la zona nord-oriental de l'àrea arqueològica de "El Fortí" (fig. 1). Amb aquest topònim es coneix l'antic raval marítim de la ciutat de *Daniya*, situat al sud-est d'aquesta. El lloc es trobava envoltat per un recinte defensiu que, amb una planta rectangular, delimitava una superfície de vora dotze hectàrees. Estava separat de la tanca de la Medina pel Barranc del Riatxol i es comunicava mitjançant els Pontarrons, que salvaven la riera. L'emplaçament del raval estava directament relacionat amb la zona portuària d'època andalusina i la ubicació de les Drassanes, situades al sud d'aquest nucli urbà.

Les excavacions arqueològiques en extensió realitzades al raval des de l'any 1989 han documentat un urbanisme complex format per vials d'amplades diverses que envolten les illes de cases. Aquestes estan formades per un número d'habitatges que varia segons les seves dimensions. L'espai privat andalusí girava entorn del pati, al que s'accedia des del carrer i distribuïa l'entrada a les estances que l'envoltaven.

Prolongació del Passeig del Saladar.

La intervenció arqueològica efectuada a la prolongació del Passeig del Saladar, l'any 1999, va estar dirigida per Rita Sancho¹. El resultat de l'excavació va ser el descobriment de l'angle nord-oriental de la tanca de protecció del Raval, de la qual se'n coneixen diversos trams però no el seu traçat exacte. Al mateix angle fou localitzada una gran torre de planta rectangular que protegia dos trams de murada, un de paral·lel a la costa, amb una direcció nord-oest / sud-est, i d'altre al barranc, amb una orientació nord-est / sud-oest. A l'extrem sud-oest del llenç paral·lel a l'antic Riatxol aparegueren les restes d'un accés protegit per una torre de flanqueig, on la muralla forma un angle reentrant i discorre amb un tercer tram amb direcció nord-oest. Paral·lel a aquest mur discorria un vial del segle XII, delimitat

¹ Agraïm a Rita Sancho la informació facilitada de l'excavació, en fase d'estudi.

per una filera d'estatges. En l'extensió de terreny inclosa dins dels dos primers trams de muralla es va localitzar una extensa necròpolis (fig. 2).

El cementeri estava cobert per un potent estrat de terra dipositada en època contemporània. Les tombes estaven excavades sobre dos nivells d'arenas d'origen marí, el de més amunt contenia abundants còdols, mentre que l'inferior no n'apareixien i l'arena era més fina i de color més clar. El nombre de sepultures amb esquelet fou de 208. La gran majoria es tractava de tombes de fossa simple i sols es constataren 5 exemples que conservaven una preparació especial en les fosses. També es documentaren en 5 casos la reutilització de les fosses amb les restes de més d'un esquelet.

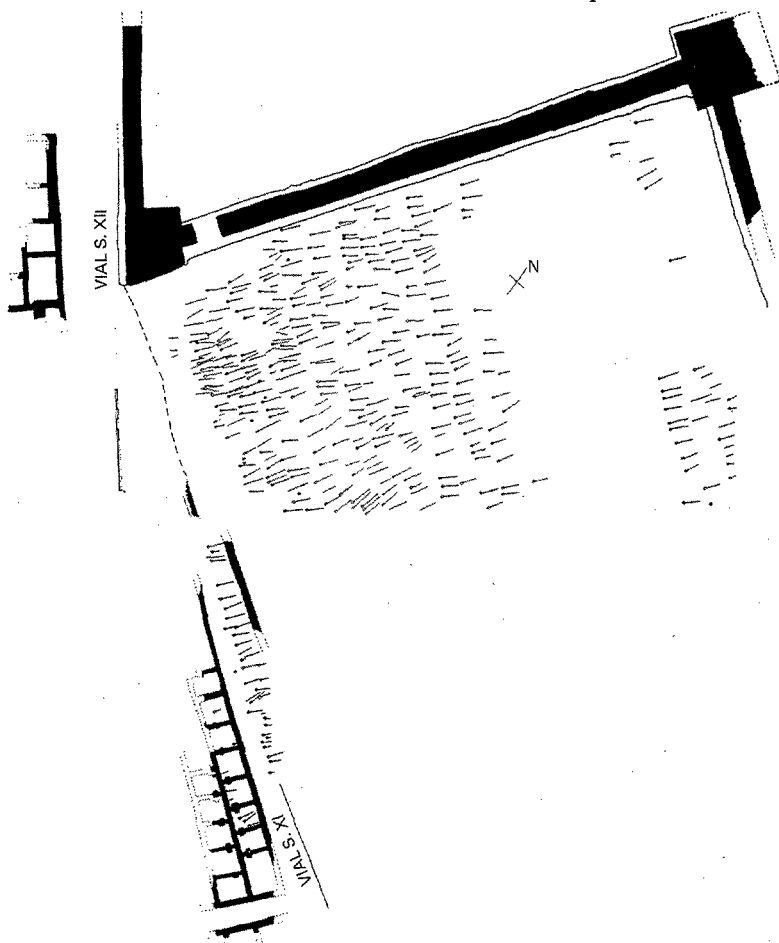

fig. 2. Plànol de situació del cementeri del Raval de "El Forti".

DIBUIX: M. Ortolà

Solar de la Comandància.

El solar se situa al sud del futur Passeig i era el lloc on s'emplaçava l'antiga Comandància de Marina. L'excavació arqueològica va documentar la continuació meridional de l'àrea de cementeri. Les tombes estaven

excavades sobre els dos nivells d'arenes, amb còdols a l'inici i de gra més fi i de color claret la part inferior. No es van constatar evidències materials més antigues a l'ocupació andalusina. Ambdós estrats i les tombes inferiors s'assentaven sobre un sòl geològic sedimentari format per arena molt compactada i concrecionada, morfològicament dura (**fig.2**).

S'han documentat 408 sepultures amb enterrament, amb una orientació sud-oest / nord-est. La gran majoria, 394, es tractaven de fosses simples, excavades als estrats sorrencs naturals, i ben diferenciades per la distinta coloració del reblit interior. Tenien una forma allargada amb els extrems arrodonits, amb les dimensions justes per disposar el cos. Sols es van constatar 14 tombes que duïen una preparació de pedres als costats més llargs de les fosses.

Dels 408 esquelets exhumats, 56 corresponien a enterraments infantils, mentre que la resta eren adults: 235 es trobaven complets i 101 estaven afectats per altres fosses o estructures modernes. Destaca la baixa proporció d'infants respecte el número d'adults exhumats. Tanmateix van aparèixer 16 muntons d'ossos, com esquelets secundaris, que indicaven l'aprofitament de l'espai de soterrament.

Carrer metge Manuel Muñoz.

El solar excavat s'emplaça al carrer metge Manuel Muñoz, en el tram en vies d'urbanització que va des del vial ja existent fins la futura prolongació del Passeig del Saladar. Els treballs arqueològics s'executaren en dues campanyes, dirigides per Josep S. Castelló i Marí, l'any 1999, i per Silvia Ruiz Server², l'any 2000.

En aquesta zona es va continuar constatant el prolongament meridional de la necròpolis. Les tombes exhumades es trobaven excavades en els enderrocs d'una sèrie de construccions, que formaven una alineació de departaments de planta quadrangular, amb la façana frontera oberta a un vial, clarament constatat per un sòl o nivell de codolets i graves (**fig. 2**).

Els departaments de què parlàvem, per les seues dimensions reduïdes i per la disposició de les seues compartimentacions internes, no guarden cap relació amb els estats domèstics documentats del jaciment de "El Fortí". Els departaments apareixien coberts per un nivell d'enderrocament i l'estat dels murs era molt precari atés el seu arrasament.

Els enterraments afectaven els estrats d'abandó i destrucció dels edificis, sovint molt profundament, aplegant a desmantellar part dels fonaments. El major nombre de tombes se situà al llarg del vial, el qual es trobava delimitat per un mur en la banda oriental (**foto 1**). També s'ha constatat una superposició de les fosses, emperò amb un manteniment de

² Agraïm a Silvia Ruiz la informació facilitada: "Informe preliminar del carrer metge Manuel Muñoz. Campanya DE-C-00-11", original mecanoscrit dipositat al Servei Municipal d'Arqueologia de Dénia.

Foto 1. Vista parcial de l'excavació del c/ metge M. Muñoz. Sepultures que ocupen el vial del segle XI.

l'orientació islàmica. Els diversos nivells de sepultures documentats s'inclouen com un únic moment relacionat amb la fase última d'ús del cementeri.

S'han determinat 5 nivells de deposició de tombes segons les relacions estratigràfiques, la superposició i les cotes de nivell. En els nivells superiors es constata la utilització extensiva i intensiva d'aquesta zona del cementeri. Moment en què es documenten més superposicions i els esquelets s'estenen no sols pel vial sinò també entre els habitatges enderrocats.

El nombre de tombes amb esquelets van arribar a 63. Totes pertanyen al tipus de fossa simple excavada en sòl verge segons les prescripcions de l'Alcorà, encara que com s'ha dit hi havia superposicions i afeccions de distintes sepultures. No es va documentar cap fossa amb preparació dels seus límits ni tampoc es va constatar cap tomba reutilitzada amb la presència d'esquelets secundaris.

El total d'esquelets documentats van ser 63, els quals es conservaven en un estat prou deteriorat. Sols es van extraure 13 esquelets sencers. Les alteracions que van patir les restes òssies estaven relacionades amb afectacions d'altres tombes (14), afeccions d'època andalusina (18) i com no, refaccions d'època contemporània (18).

Del total d'esquelets, 55 pertanyien a adults, mentre que sols 8 corresponien a infants, nombre molt inferior respecte del total d'enterraments i en contrast a altres necròpolis estudiades.

L'espai funerari.

El cementeri, per les seves dimensions, que comprén vora 2.000 metres quadrats, esdevé un dels espais funeraris més grans documentats fins avui dia a la ciutat de *Daniya*. Aquest fet, junt amb la seva delimitació, pren una clara rellevància respecte les altres necròpolis constatades.

foto 2. Mur de delimitació septentrional del vial del segle XII.

La necròpolis està ben fixada a les bandes nord-oest i nord-est pels llenços de la muralla que la limiten. La fita per la zona sud-oest també està clara i la constitueix un mur de paredat que la separa d'un vial de trànsit, amb una orientació nord-oest / sud-est (**foto 2**). L'única part, que desconeixem els seus límits, és la sud-est, on els enterraments continuen sota els solars i habitatges actuals.

Respecte a l'organització de l'espai del cementeri, les sepultures estan distribuïdes en files paral·leles al mur que delimitava el vial i a certa distància entre elles. Això demostra una clara disposició i ordenació del terreny. Entre la primera fila i el mur hi havia un espai buit de tres metres d'amplària dispost per a la circulació dins de la necròpolis. A continuació del corredor, es succeïxen tretze fileres d'enterraments i un altre espai lliure de sepultures de 10 metres d'amplària. Després continuaven les fileres catorze i quinze, aquesta última ja a prop del llenç nord-est de la muralla.

L'ús continuat i intensiu del cementeri està testimoniats per la documentació d'almenys tres nivells d'enterrament, localitzats sobretot en

foto 3. Vista parcial de les 6 primeres fileres.

les sis primeres files, on es concentren el major nombre de tombes superposades i també la seva reutilització i afectació (**foto 3**). L'aprofitament de l'espai, suposem que en l'última fase d'ús, també es concreta en la utilització de l'extensió buida situada entre el mur i la primera fila de l'extrem sud-oest, a prop de la torre de flanqueig. Això també es verifica en les dues fileres d'enterraments disposades en la zona abandonada del vial i els estatsges de l'excavació del carrer metge Manuel Muñoz.

L'inici del cementeri és difícil de plantejar-se, a hores d'ara, perquè es fa necessari un estudi més acurat i global de tots els enterraments, de les estructures defensives i de les construccions privades. Sí que es poden proposar una sèrie de qüestions respecte el tema. Per una banda, les fileres

foto 4. Vista de les fileres 14 i 15.

catorze i quinze es troben separades de la resta per un ampli espai (**foto 4**). Es tracta d'un grup socialment distint de la resta?, la qual cosa no té lògica perquè mantenen el costum islàmic d'inhumació i aquest no prescriu cap mena de separació. Potser, els enterraments formen part d'un cementeri anterior a la construcció de les muralles, que al construir-se aquestes queda al seu interior?. Això últim, explicaria també la peculiar ubicació del cementeri, intramurs, i no als afores del nucli habitat, com solen localitzar-se.

Per altra banda, també existeix la qüestió de la porta d'accés documentada. Estaria sols relacionada amb el vial antic, del segle XI? O també funcionava amb el carrer documentat del segle XII? Davant de la porta no es va documentar cap resta de vial i tampoc se situaven enterraments, deixant un espai buit al seu voltant.

Les sepultures i les inhumacions.

El total de tombes amb esquelets, documentades a l'extensió excavada del cementeri, aplega a 679. Un nombre d'inhumacions elevat, relacionades directament amb l'hàbitat del raval, que, constatat també pels abundants habitatges domèstics, seria molt populós.

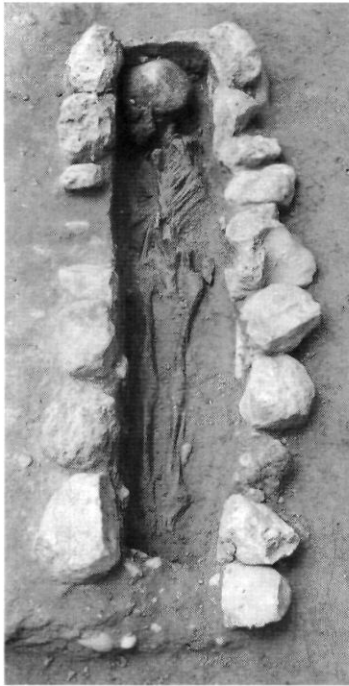

foto 5. Sepultura amb preparació de pedres calcàries arrencades.

foto 6. Preparació de pedres i morter de calç, disposada després del soterrament.

La majoria de sepultures corresponen al tipus de fossa simple: 660. Mentre que sols 19 exemples duïen una preparació a l'interior de les fosses. El preparat més freqüent documentat en 17 tombes, consistia en un

arreglaments de pedres d'una o dues filades, travades amb morter de calç i/o argila, disposat generalment en les parets més llargues de la fossa (**fotos 5 i 6**). En un cas es van emprar rajoles de fang que delimitaven també el capçal i els peus (**foto 7**). Sols una sepultura presentava una preparació del fons de la fossa formada per tres lloses de pedra calcària, sobre les quals es va dipositar el difunt. En tres exemples es va constatar el cobriment amb lloses calcàries planes i en un cas amb teules.

foto 7. Tomba amb preparació de rajoles.

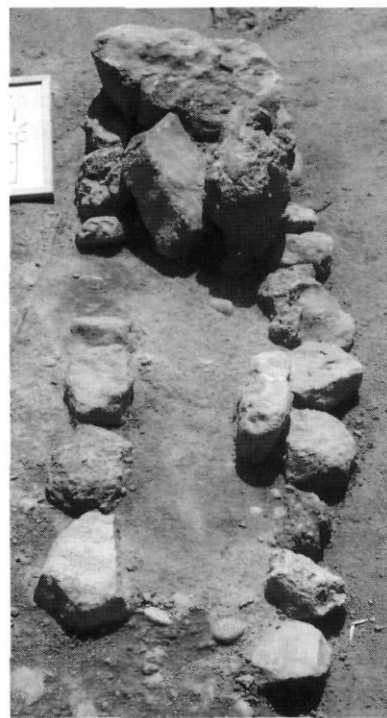

foto 8. Senyalització externa d'una sepultura.

Respecte a la senyalització externa de les tombes, la major part no en presentaven de cap tipus, excepte 12 exemples en què els límits externs de les fosses apareixien marcats amb una alineació de pedres calcàries i fragments de rajoles. En 8 casos s'assenyalaven amb una pedra calcària irregular disposada en vertical a la capçalera o als peus (**foto 8**).

La posició dels esquelets no varia del ritus islàmic preceptiu que indica el soterrament en decúbit lateral dret (**foto 9**), com es trobaven situats la majoria, exceptuant alguns casos que es trobaven en decúbit supí i d'altres en decúbit prono, posicions que indicaven el moviment dels ossos *post-mortem*, dins d'un espai buit, bé per la presència de taüts o bé de baiards, la qual cosa és difícil de determinar per la situació dels claus de ferro (**foto 10**).

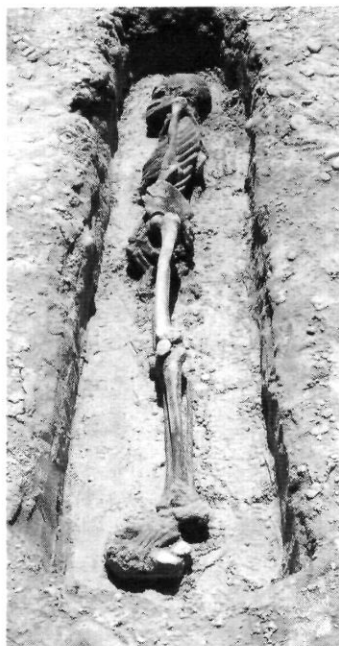

foto 9. Esquelet disposat segons el ritus musulmà.

L'orientació dels esquelets comprenia un ampli ventall que anava de 180° als 250°, encara que la majoria es situaven entre els 210°-220°. El cap es trobava recolzat sobre el costat dret i la cara mirant cap a l'est o sud-est – indicació geogràfica de l'emplaçament de la Meca-. La posició dels braços

foto 10. Esquelet en decúbit supí. A l'esquerra alineació de claus de ferro.

foto 11. Detall de la mà de l'esquelet amb un anell.

més generalitzada consistia en el braç dret estirat al llarg del cos i l'esquerra flexionat amb la mà davant de la pelvis. Altres variants situaven els braços flexionats i les mans davant la cara, o ambdós estirats al llarg del cos. Les cames solien estar estirades al llarg del cos o flexionades.

Les disposicions de l'Alcorà vers el ritus de soterrament, indiquen que els difunts s'embolcaven amb un sudari o mortalla, la qual cosa es constata en molts esquelets que mostren els múscles i altres parts del cos encollits. A més a més, quasi la totalitat de les tombes no presenten cap tipus d'aixovar al seu interior, exceptuant tres casos en què els finats duïen elements personals: dos amb arracades i altre amb anell (**foto 11**).

Valoracions generals.

Els inicis del cementeri, com ja s'ha esmentat més amunt, no estan clars, però cal apropar-los almenys a les darreries del segle XI. El moment d'abandonament és més clar: el 1244, quan *Daniya* cau en mans cristianes.

És destacat el nombre poc representatiu de sepultures amb restes constructives, respecte els cementeris de la Medina, així com l'absència de làpides funeràries.

Altre fet assenyalat, és la situació de l'àrea d'enterraments, a l'interior del recinte defensiu del raval, quan solia situar-se a l'exterior dels nuclis habitats.

El cementeri, vinculat directament amb el nucli urbà del raval, esdevé una font d'informació molt important i es fa necessari l'estudi antropològic de les seves restes òssies, per determinar les empremtes econòmiques i culturals de la societat que l'habitava.